
THE BULGARIAN ORTHODOX COMMUNITY IN ISTANBUL: HISTORY AND PERSPECTIVES

Boryana Buzhashka

University of Library Studies and Information Technologies, sky_bu@abv.bg

Ivanka Yankova

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: In comparison to the other Bulgarian colonies around the world, that of Istanbul is a special case. If one compares it with those in America, Australia and Canada, it is small in size, but an important part of the complicated Bulgarian-Turkish relationship. What makes it different are the history of its creation, the role it played during the Bulgarian National Revival and the conditions in which it found itself during the years leading to the present day. The Revival is the period when, in the capital of the Ottoman Empire, the Bulgarians consolidated themselves as an ethnic community in the name of the struggle for ecclesiastical independence. With its multiple donors and the support of the Bulgarian State, the Bulgarian Exarchate bought many properties and built Bulgarian spiritual centres on the territory of present-day Turkey—churches, schools, community centres, bookstores, and other representative buildings. According to contemporary Turkish law, the Bulgarian colony, which now numbers 500 people, cares for the few remaining buildings from the Revival era in Istanbul, with the assistance of the Bulgarian Government.

By now, hardly any representatives of the Bulgarian colony remain, and it is being revived by Bulgarians, mostly from Aegean Macedonia, who have never lived inside the boundaries of the Bulgarian state.

Since the First World War (from Kemal Atatürk) until now (to Recep Tayyip Erdoğan), the colony has survived within a regime of constant discrimination. The colony does not boast any distinct personalities, it does not publish any printed publications, and has no active political and social life.

Its ecclesiastical status introduces additional difficulties to its representatives. As a result of historical circumstances, the focus of our ecclesiastical struggle is concentrated on the Diocese of the Ecumenical Patriarchate, which even now spiritually favours the descendants of those who fought against it.

Throughout the years, with different intensity, and subject to many external factors, the colony's struggle to preserve Bulgarian national self-awareness and the Bulgarian spirit has continued to this day. The community members retain the generic memory of their Bulgarian roots and identify themselves as Bulgarians.

The members of the colony were particularly tested during the period of the "Process of Rebirth" and the years of the anti-Bulgarian campaign, when they found themselves socially isolated and suffered the negative aspects of the politics of the Communist Bulgarian government.

Throughout the majority of its existence, the Bulgarian community in Istanbul was hostage to contemporaneous Bulgarian-Turkish relationships. However, today it can become one of the elements for the strengthening and development of good relations between the Republics of Turkey and Bulgaria.

Keywords: Turkey, Bulgaria, relationships, self-awareness, colony;

БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ОБЩНОСТ В ИСТАНБУЛ - ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ

Боряна Бужашка

Университет по библиотекознание и информационни технологии, sky_bu@abv.bg

Иванка Янкова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

В сравнение с другите български колонии по света българската колония в Истанбул е един особен случай. Съпоставена с тези в Америка, Австралия и Канада, тя е малобройна, но много важна част от сложните българо-турски отношения. Това което я прави по-различна е историята на нейното създаване, ролята, която играе по време на Българското възрождане и условията в които е поставена в следващите години до наши дни. Възрождането е периодът, когато в столицата на Османската империя българите се консолидират като

етническа общност в името на борбата за църковна независимост. Чрез многобройните си дарители и с помощта на българската държава Българската екзархия закупува много имоти и построява български духовни центрове на територията на днешна Турция- църкви, училища, читалища, книжарници, представителни сгради. По силата на днешните турски закони, за малкото останали в Истанбул български сгради от времето на Възраждането, с помощта на българската държава се грижи българската колония, която днес наброява 500 души. С течение на годините от първоначалните създатели на колонията не остава почти никакъв представител и тя се възобновява от българи, предимно от Егейска Македония, които никога не са живели в пределите на българската държава. От Първата световна война /от Кемал Ататюрк/ до наши дни /до Ердоган Ердоган / колонията живее в постоянен дискриминационния режим. Колонията няма знакови личности, не издава печатни издания, няма активен политически и обществен живот. Допълнителни трудности за нейните представители внася църковния ѝ статут. По силата на историческите обстоятелства центърът на църковните ни борби остава в диоцеза на Вселенската патриаршия, която и досега духовно покровителства наследниците на тези, които се бореа срещу нея. През всичките години с различна интензивност и обусловена от много външни фактори, борбата на колонията за запазване на българското национално самосъзнание и българския дух продължава и до наши дни. Членовете на общността пазят родовата памет за българския си произход и се идентифицират като българи. Особено изпитание за общността е периодът на „възродителния процес“ и годините на антибългарска кампания, когато те попадат в социална изолация и понасят негативите от политиката на комунистическото българско правителство.

В повечето време от своето съществуване, българската общност в Истанбул е заложник на моментните българо-турски отношения. Но сега тя би могла да бъде един от елементите за укрепване и развитие на добрите отношения между Р Турция и Р България.

Ключови думи: Турция, България, отношения, самосъзнание, колония

Българи започват постепенно да се установяват трайно в османската столица в края на 18 век в опит да избегнат размириците в Османската империя, и по икономически мотиви – в търсене на по-доходоносно препитание. В Цариград те се занимават с различни занаяти – градинарство, млекоарство, фурнаджийство, сладкарство, златарство, шивачество. През първата половина на 19 век според различни сведения, броят им достига до 80 000 души. Цариград [1] като столица на Османската империя постепенно се превръща и в средоточие на българската интелигенция и търговия в периода на Възраждането, център на църковно-националното движение. В годините след Освобождението /1878 г./ и Съединението /1913 г./, когато по-голямата част от едрите търговци и интелигенцията напускат Цариград и се преместват в новата българска държава, цариградската българска общност постепенно загубва възрожденския си облик. Придошлите от Македония и Тракия след Илинденско-Преображенското въстание /1903 г./, Балканската /1912 г./, Междусъюзническата /1913 г./ и Първата световна война /1914 – 1918 г./ - в основната си част селско население, сравнително заможно, с традиционни стопански връзки с османската столица – изместват родените в Цариград или дошлите от Тракия и Дунавската равнина българи. В мнозинството си общността е попълнена от българи, произхождащи от областите на Егейска Македония /60%/, Вардарска Македония /18 %/ от Одринска и Западна Тракия /6 %/, както и от България. В периода след края на Първата световна война малкото останали българи от Лозенградско също се установяват в Цариград, подгонени от безработицата.

Общността не се ползва със специален статут. Съгласно т. А от Протокола към Ангорския договор между Царство България и Република Турция от 1925 г. турските граждани с християнско вероизповедание, чийто майчин език е български, се признават за принадлежащи към българското малцинство и се ползват от всички разпоредби за защита правата на малцинствата в Турция, предвидени в Лозанския договор.[2] Въпреки това, на практика турската държава е ограничила едностранно обхвата на действие на Лозанския договор до общностите на арменците, евреите и гърците.

Според Конвенцията за установяване между България и Турция, която е неразделна част от Ангорския договор, българските граждани имат право да се установяват на постоянно местожителство в пределите на Турция. Фактически обаче правното положение на българите зависи от излезлите след тази конвенция закони и разпоредения. Така на първо място трябва да се постави закон № 2007 от 1932 г. по силата на който професиите и занаятите които могат да се упражняват от нетурски поданици се свеждат до минимум. Те могат да бъдат предимно градинари, цветари, млекари, шивачи, търговци, обушари. Това довежда до масово изселване на чуждите граждани от Турция. През 1932-33 г. от Турция са се изселили в България към 3500 души българи, а останалите започват да се занимават изключително с градинарство,

цветарство и млекарство. Друг закон засягащ пряко българските граждани е турския закон за гражданството. Този закон изцяло е насочен към ликвидиране на съществуващите в Турция колонии от нетурски поданици, тъй като постановява неизгодни за нетурските граждани условия.

След като около 3 000 цариградски българи участват в Първата световна война на страната на България, те се завръщат в Цариград с издадени български паспорти, в които са вписани и всички членове на техните семейства. Така по-голяма част от местните българи получават българско гражданство. Повечето от тях впоследствие /през 70-те г./ получават и турско гражданство в опит да избегнат периодично прилаганите рестриктивни и репресивни мерки срещу други малцинства, както и поради чисто практически причини. [3]

До Втората световна война турските власти разрешават входни визи на българските граждани от пределите на България да идват и се установяват на постоянно местожителство в Турция. Със започването на войната влизането и установяването на местожителство става с предварително разрешение на турско министерство на външните работи. След 9 септ. 1944 г. ограниченията по отношение на българските граждани се засилват и Конвенцията за установяване на практика е суспендирана. Установяването на български граждани на местожителство в Турция е абсолютно забранено. Български гражданин напуснал пределите на Турция няма право да се завърне обратно, ако предварително не е получил разрешение от Министерството на външните работи в Анкара. Влошените българо-турски отношения след 50-те години на XX в. довеждат допълнително до дискриминационни и ограничителни мерки по отношение на българските граждани. Повечето от българската колония в Цариград не разбират промяната, настъпила в България на 9 септември 1944 г. За тях смяната на правителството и новият обществен строй нямат значение. Както пишат дипломатическите представители, за българската колония България е родина, в която могат да се върнат, ако положението в Турция стане тежко. Въпреки това върху тях се отразяват редица репресивни мерки, произтичащи от блоковото противопоставяне между двете държави. Българските граждани в Турция не могат да придобиват чрез покупко-продажба или друг акт недвижими имоти, но могат да ги стопанисват. Те не могат да се снабдяват и с крепостни актове за недвижими имоти, които наследяват по закон или завещание. Те не могат да разполагат със сумите, представляващи стойността на техни имоти поради отчуждаване за обществена полза, продажба по съдебен ред и др. Тези суми остават блокирани в Централната турска банка. Това е контрамярка на национализирането на недвижими имоти на български граждани с турско самосъзнание в България по време на национализацията през 1947 г. [4] Подобни ограничения няма срещу гражданите в Турция от капиталистическите страни.

Като език на общуване в ежедневието сред цариградските българи се е наложил турският. Това е така, защото обучението по български език е до 1930 г. То се извършва в Метеха, в историческото училище „Кирил и Методи“ и в българското училище „Екзарх Йосиф I“, в кв. Пера, днешен Бейоглу/. Законът за образованието на малцинствените групи, живеещи в Турция, от 1934 г. изисква всички деца от такива групи, които имат турско гражданство, задължително да получават началното си образование в турски училища. Това води до чувствителен спад в броя на учениците в българското училище. Училището „Екзарх Йосиф I“ успява да продължи да функционира до 1970 година, когато завършва последният му випуск. Цариградските българи на средна възраст обикновено говорят български диалект, който са усвоили единствено в семейна среда. Принадлежащите към поколението, което сега е на около 20-30 години и по-малко, в повечето случаи или само разбират, но се затрудняват да говорят, или пък не знаят никакъв български език. В общността има не повече от 10-15 души, които могат да се изразяват писмено на книжовен български език. Това положение е пряк резултат от липсата на възможност за изучаване на българския език през последните 45 години.

Членовете на общността пазят родовата памет за българския си произход и се идентифицират като българи. В дипломатическите документи на българските консули се прави и една важна забележка по отношение на колонията- за нейното отношение към Гърция и Югославия. Като се има предвид, че 90 % от българите в Цариград са от Македония, за своя родина те признават България, и винаги и навсякъде подчертават, че са българи. „За гръцките и сръбските жестокости, дискриминация и фанатизъм говорят с нескрита злоба. Живеят с надеждата, че България рано или късно ще пристъпи „с оръжие в ръка“ за освобождаването на брата-роб от Егейска и Вардарска Македония.“ [5] Съществуването на колонията се оценява „от голямо национално значение“ и се настоява за сключване на консулска конвенция между България и Турция и премахване на рестриктивните за българите наредби на турските власти.

При оценка на проявите на национална идентичност сред цариградските българи би следвало да се отчитат специфичните и трудни условия, в които общността е поставена да оцелява от 1878 г. насам и

срещаните от нея трудности и препятствия. Това е общност формирана при качествено различни условия, преживяла ограничителните мерки в турската република срещу малцинствените групи, фактическото прекъсване на връзките с България, първо в периода 1915 – 1923 г., а след 1944 г. за повече от 40 г. в условията на блоковото противопоставяне. Особено изпитание за членовете на общността е периодът на „възродителния процес“ [6] и годините на антибългарска кампания, когато те попадат в социална изолация и понасят негативите от политиката на комунистическото българско правителство.

Като цяло цариградските българи се причисляват към средната класа на турското общество. В основната си част са дребни търговци, собственици на магазини, заведения и ателиета, служители в чуждестранни компании Липсват крупни и известни бизнесмени, както и видни интелектуалци и хора на изкуството. Повечето от цариградските българи имат близки и роднини в България – основно в София, Варна и Пловдив, с които поддържат редовни контакти. Част от тях имат бизнес с България и редовно посещават страната. Не са изолирани и случаите през последните години на закупуване на имоти в България.

Преобладаващата част от членовете на общността са турски граждани. В последните 10-15 г. има отчетливо засилен интерес към получаване на българско гражданство. Част от членовете на общността, които са родени в територии, попадащи в днешна Гърция, са се възползвали от възможността да получат и гръцко гражданство, на основата на което получават и социални пенсии.

Църквата има много силно присъствие в живота на цариградските българи и е основният фактор, който съхранява и обединява общността. Според протокола между българската църква и Вселенската патриаршия в Цариград за вдигане на схизмата от 19 февруари 1945 г. българските църковни власти се оттеглят от Цариград, като на живеещите българи в града се предоставя правото да се организират в църковна община, подчинена на Цариградската вселенска патриаршия. Решението предизвиква различни тълкувания сред цариградската колония и довежда до сътресения в отношенията със Вселенската патриаршия и турските официални власти.

Според Св.Синод на Българската православна църква, след вдигането на схизмата Българската църковна община в Цариград може да запази своето самоуправление под наименованието „Българско Екзархийско наместничество“. Затова в Истанбул остава да действа екзархийско наместничество, което поддържа активни връзки с българското консулство. След 1953 г., когато е възстановена Българската Патриаршия то започва да се нарича „Българско патриаршеско наместничество“. Чрез него става финансирането на българските църковни власти в Истанбул и финансовото поддържане на българската Екзархия, училището, българската болница. Но така създадените структури не се признават официално от Вселенската патриаршия. Те не се признават и от официалните турски власти, но са оставени да работят при непрекъснат турски надзор. Сега българските православни църкви са вътрешно самостоятелни, общността сама назначава свещениците, но те трябва да получат одобрение от Вселенската патриаршия. Като цяло са преодолени проблемните моменти в отношенията със Вселенската патриаршия., обострили се в края на 90 – те години на миналия век. – началото на настоящия. Същевременно, в средите на цариградските българи все още съществува известна доза предпазливост и подозрителност предвид исторически противоречивата роля на Вселенската патриаршия при унищожаването на епархиите на Българската екзархия след Балканските войни във Вардарска и Егейска Македония, Одринско и Беломорието. Забелязват се имплицитни аспирации за влияние на гръцкия фактор като религиозно най-близък сред общността на цариградските българи посредством разнообразни канали – влияние на средата в контекста на смесените бракове с представители на гръцката общност в Истанбул, отпускане на стипендии от страна на Вселенската патриаршия за обучение в чужбина на студенти, социални придобивки за притежаващите гръцко гражданство и др. Въпреки изолираните случаи на гравитиране около гръцката общност и около Вселенската патриаршия на отделни членове на общността поради смесени бракове, бизнес интереси и пр. като цяло те остават неприпознати от гръцката общност.

На основание на протокола за вдигане на схизмата турските власти признават само „Българска православна църковна община“. На базата на закон № 5404 от 31 май 1949 г. турските власти постановяват, че вакъфите / църкви, училища, болници / принадлежат на вероизповедните общини се управляват от избрани от тях колективни тела. Без да е призната официално за малцинство, българската общност трябва да изпълни закона и през 1950 г. е избрано църковно настоятелство, съставено само от българи, турски поданици, като църковното настоятелство се състои само от мирски лица. [7] Съгласно местното законодателство след съответната регистрация в Областната дирекция на фондациите, ръководството се

явява легитимният представител на общността и е носител на правата на владение и ползване на нейните имоти. Като избран орган на общността, църковното настоятелство управлява църковните дела, стопанисва и поддържа културно-историческите паметници и имоти, осъществява връзките с официалните турски власти, Вселенската патриаршия и Българската православна църква, ръководи културния и социален живот.

Когато се разглежда въпроса за състава и дейността на църковното настоятелство, а така също и работата на Генералното консулство с него и с цялата колония следва да се има предвид, че съществена активна роля по тези въпроси е играл, ще играе и в бъдеще свещеникът, който извършва църковните служби в църквата в екзархийския дом и живее в него. По данни на дипломатическите представители и от документите съхранявани в Министерство на външните работи, от основаването на Екзархията до наши дни повечето свещеници при църквата към Екзархийския дом са високообразовани хора, със силно развити национално-патриотични чувства, с осъзнат дълг към нацията, колонията, държавата и са имали съществен, даже и основен дял в организацията и дейността на църковното настоятелство. Те са играли активна и положителна роля за сплотяването на българската колония, за опазването на нейния състав от влиянието на гръцката и арменска църква и са подпомагали и улеснявали генералното консулство в работата и контактите му с колонията. Подходящият свещеник в българските църкви има важно значение за запазване единството и духа на българската общност, както и за преодоляване на затрудненията в отношенията с Вселенската патриаршия.

В изготвената от Министерство на външните работи инструкция относно работата на мисиите на НР България с българската емиграция от 1978 г. [8] се преценява, че като масова форма на общуване и организация на икономическата емиграция се явяват църквите и църковните общини, тъй като „храмовете представляват повече културни домове, отколкото духовни такива“.[9] Тъй като в миналото църквите са изиграли огромна роля за запазване на патриотичните чувства сред емигрантите, сега народната власт също разчита на тяхната роля в това отношение. В инструкцията специално внимание се обръща на асимилаторските стремежи на гръцката църква, чиито представители многократно са се опитвали да обединят православната църква във всички страни, където има българска емиграция под ръководството на Цариградската патриаршия. Подчертава се, че емиграцията от първото поколение е съхранила будно национално чувство и съзнание, говори български език и е запазила много от българските традиции и обичаи. Констатира се, че младото / второто/ поколение обаче е пред пълно асимилиране, не знае да пише, чете и говори български език и не проявява интерес към България. Като непосредствена задача в работата с българската емиграция е „да се привлекат болшинството от българите емигранти, към положително отношение към НР България за сметка на индиферентните и враждебно настроените т.е. българската емиграция като цяло да се оформи като прогресивен фактор и активно да участва в укрепването на авторитета на нашата страна и народ сред народа и страната, в която живее. Да съдейства за популяризиране на нашите успехи в социалистическото ни строителство и културните придобивки на нашия народ. Да живее по близо до проблемите на нашата родина и дава възможния принос за изграждане на социализма.“ [10]

Днес общността на цариградските българи се представлява пред официалните турски власти от Фондацията на Православната църква на Българската екзархия, наследник на регистрираната през 1936 г. Фондация на Българската екзархия. Фондацията се ръководи от управителен съвет, наричан по традиция „Настоятелство“. Последните избори за настоятелство са проведени през 2011 г. Фигурата на председателя на църковното настоятелство има важно значение не само за сплотяване на цариградските българи, но е от особена важност за връзката с официалните български и турски власти. Годишната субсидия, която българската държава отпуска за поддръжка и ремонт за културно-историческите паметници в Турция, е жизнено важна за българската общност за поддържане на имотите, дадени им за стопанисване.

Освен Фондацията на Православната църква на българската екзархия формално съществува и Фондацията на църквата „Св. Георги“ с предмет на дейност- опазване и управление на имотите на българската общност в Одрин.

Съществува и Фондация „Български православен храм св. Стефан в Цариград“. Учредена е с цел да съхранява историческото, културно и църковно наследство като подпомага и поддържа българският православен храм „Св. Стефан“ в Истанбул – Турция, съдейства за съхранението и популяризирането на духовните му идеи. За постигане на своите цели, фондацията спомага за съхранението на храма, като финансира програми за реконструкция, запазване и модернизирание, поема разходи на храма свързани с дейността, издръжката и поддържането, в това число разходи за църковни принадлежности и сувенири, брошури, книги, разходи свързани с осигуряване охраната на храма и двора около него.

Функционира и благотворителното женско дружество „Радост“, което е създадено през 1909 г., но поради различни причини дейността му е преустановена през отделни периоди. То е регистрирано съгласно действащото в Турция законодателство за сдруженията с идеална цел. Дейността му по настоящем е насочена основно за подпомагане на възрастни, болни и нуждаещи се хора от общността.

За живота на цариградските българи е особено важно и нивото на българо-турските отношения. Когато те са конструктивни и изпълнени със съдържание, ролята на Фондацията на православната църква на Българската екзархия, авторитетът на българската колония укрепва и тя самата се сплотява. Българската колония в Истанбул е и би могла да бъде и занапред един от елементите за укрепване и развитие на добрите българо-турски отношения.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- [1] Цариград се използва от българите и в българската историческа и дипломатическа документация, като название на столицата на Османската империя Истанбул. Това е и причината малкото останали в Истанбул българи да се наричат цариградски българи или цариградска българска колония.
- [2] Текстът на т. А от Протокола към Ангорския договор от 1925 г. гласи : „ Двете правителства се задължават помежду си да осигурят, респективно, на мюсюлманските малцинства в България, ползването от всички разпореждания за покровителството на малцинствата, уговорени в Ньойския договор, и на българските малцинства в Турция – от разпорежданията за покровителството на малцинствата, уговорени в Лозанския договор. България признава на Турция и Турция признава на България всичките права относно клаузите на малцинствата, дадени на Силите, подписали Ньойския и Лозанския договори. Забележка : Считат се като принадлежащи към българското малцинство турските поданици от християнско вероизповедание, чийто матерен език е българският. ЦДА, ф. 321 К, оп. 6, а.е. 4, л. 8
- [3] Макар и формално тези лица да не са се отказали от българското гражданство по установения ред, нито да не са били лишени от него, на практика те го губят, тъй като не са кандидатствали за присвояване на Единен граждански номер, данни за тях като български граждани не фигурират в наличните информационни масиви в България и към тях следователно не е приложима процедурата на установяване на наличие на българско гражданство съгл. чл. 39 от Закона за българското гражданство.
- [4] МВнР, оп.11п, а.е. 670, л.2
- [5] Пак там, оп.11 п, а.е.954, л.27
- [6] В българската историческа литература с това име е обозначен процеса на смяна на имената на българските граждани от турски произход с български, забраната да носят традиционното си облекло и да говорят турски език на обществени места.
- [7] Законът е приет на 31.05.1949 г. и обнародван на 4.06. 1949 г. В него е посочено, че „ вакъфите, принадлежащи на вероизповедните общини и еснафските корпорации се управляват от отделни лица или колективни тела, избрани от последните и се контролират от надлежните власти и главната дирекция на вакъфите. ЦДА, ф.165, оп.9, а.е. 359
- [8] ЦДА, ф.1478, оп. 21, а.е. 43, л. 39 -51
- [9] Пак там, л. 43
- [10] Пак там, л. 45